

Inhoud

Voorwoord	9
Preamble	11
1 Veranderende huishoudens en ‘functies’ van woonmilieus	13
1.1 Opmaat	13
1.2 Probleem en doelen	16
1.3 Relevantie	26
1.4 Huishoudens in hun context	27
1.5 Aanpak	28
2 Upgrading en downgrading	31
2.1 Inleiding	31
2.2 Patronen van upgrading en downgrading	32
2.3 De buurt als roltrap: de rol van verhuismobiliteit in upgrading- en downgrading	44
2.4 Incumbent upgrading in gentrificationbuurten: interne sociale mobiliteit in plaats van verdringing	53
2.5 Opwaardering van buurten door gemeenten en corporaties: dezelfde doelen, dezelfde motieven?	55
2.6 Tot slot	66
3 De functie van de buurt in de stad	69
3.1 Inleiding	69
3.2 De woonmilieu-oriëntatie van immigranten en niet-migranten	71
3.3 De functie van de buurt voor uiteenlopende huishoudens	81
3.4 Woning en woonmilieu-oriëntaties bij demografische en sociaal-economische transitie	92
3.5 De perceptie van de buurt	95
3.6 Conclusies	105
4 Buurteffecten	107
4.1 Inleiding	107
4.2 Buurtcompositie en economische vooruitzichten; een longitudinale studie in Amsterdam, Den Haag en Tilburg	110
4.3 Verhuizers, sociale stijging en woonbuurt	115

5	Visies op stedelijke herstructurering en verschillen naar actoren	129
5.1	Inleiding	129
5.2	Stedelijke herstructurering	131
5.3	Stedelijke herstructurering: een aantal thema's uitgelicht	150
5.4	Conclusies	163
6	Conclusies en implicaties	167
6.1	Veranderende huishoudens, dynamische buurten, en de functie van woonmilieus	167
6.2	De buurt als jas	168
6.3	De buurt als roltrap	170
6.4	Conclusies in het kort	171
6.5	Implicaties	172
	Bijlage: tabellen	177
	Over de auteurs	205
	Geraadpleegde literatuur	207
	Register	219

Lijst met figuren, afbeeldingen en kaders

Figuren

Figuur 2.1	Sociale upgradering en downgradering in Amsterdam, 1999-2006	36
Figuur 2.2	Upgradering en downgradering van de woningwaarde in Amsterdam, 1999-2006	37
Figuur 2.3	Sociale upgradering en downgradering in Den Haag, 1999-2006	37
Figuur 2.4	Upgradering en downgradering van de woningwaarde in Den Haag, 1999-2006	38
Figuur 2.5	Sociale upgradering en downgradering in Tilburg, 1999-2006	38
Figuur 2.6	Upgradering en downgradering van de woningwaarde in Tilburg, 1999-2006	39

Figuur 2.7	Temporele relaties tussen sociale en woningwaardeontwikkeling van buurten, per categorie, 1999-2006	41
Figuur 2.8	De relatie tussen sociale upgrading en downgrading en verhuismobiliteit in Amsterdam, 1999-2008	46
Figuur 2.9	De relatie tussen sociale upgrading en downgrading en verhuismobiliteit in Den Haag, 1999-2008	47
Figuur 2.10	De relatie tussen sociale upgrading en downgrading en verhuismobiliteit in Tilburg, 1999-2008	48
Figuur 2.11	De ligging van de Transvaalbuurt en Oosterparkbuurt in Amsterdam	58
Figuur 2.12	De ligging van Rustenburg in Den Haag	59
Figuur 3.1	Verhuizingen naar huishoudtypen in Amsterdam, 2000-2007 (verhuizingen en transitie of stabiele situaties per jaar, daarna opgeteld over meerdere jaren)	86
Figuur 3.2	Verhuistypen (verhuizingen gekoppeld aan huishoudtypen naar instroom in de gemeente, doorstroom binnen de gemeente en uitstroom naar elders), gemeente Amsterdam 2000-2007	86
Figuur 3.3	Startbuurten	87
Figuur 3.4	Scharrelbuurten	88
Figuur 3.5	Hokbuurten	89
Figuur 3.6	Opvoedbuurten	90
Figuur 3.7	Vluchtbuurten (met kinderen)	91
Figuur 3.8	Overzicht ruimtelijke buurtpercepties Geuzenveld	99
Figuur 3.9a	Overlappende buurtperceptie in hoogbouw, geherstructureerde sub-buurt (A)	100
Figuur 3.9b	Overlappende buurtperceptie in complex, geherstructureerde sub-buurt (B)	102
Figuur 3.9c	Overlappende buurtperceptie in hoogbouw, niet-geherstructureerde sub-buurt (C)	103
Figuur 3.9d	Overlappende buurtperceptie in laagbouw, niet-geherstructureerde sub-buurt (D)	104

Figuur 4.1	Percentage verhuizers, naar hoogte van het inkomen ten opzichte van het buurtgemiddelde (vertrekbuurt); bivariaat	124
Figuur 4.2	Aantal individuen dat verhuist, naar sociaal-economische afstand tot vertrek- en vestigingsbuurt	125
Figuur 5.1	Inkomenssegmenten en woningmarktsegmenten vergeleken	133
Figuur 5.2	Ontwikkeling Amsterdamse voorraad naar eigendom vanaf 1983	135
Figuur 5.3	Prognose van de verdeling van inkomensgroepen en woningmarktsegmenten in 2020	136
Figuur 5.4	Woonambities van de zeven 'steden'	137
Figuur 5.5	Publieke domeinen	160

Afbeeldingen

Afbeelding 2.1	De gemeente Den Haag stimuleerde met subsidies bewoners van Rustenburg om hun woningen uit te breiden, bijvoorbeeld met een dakopbouw	61
Afbeelding 2.2	Renovatie van het Krugerplein in de Transvaalbuurt	61
Afbeelding 3.1	Parkrandgebouw, Geuzenveld, Amsterdam (ontwerp MVRDV 2007)	101

Kaders

Kader 5.1	Amsterdam Nieuw-West	139
Figuur a	Amsterdam Nieuw-West: Leefmilieus, wensbeeld 2015	140
Kader 5.2	Den Haag Zuidwest	143
Figuur b	Ligging en inwoneraantal van de wijken uit Stadsdeel Escamp	144
Kader 5.3	De Tilburgse Impulswijken	148
Figuur c	Wijkindeling op basis van achterstandsindicatoren	149

Voorwoord

Dit boek is tot stand gekomen in samenwerking met Corpovenista (een op kennisverwerving gericht samenwerkingsverband van veertien woningcorporaties en Aedes), de gemeenten Amsterdam, Den Haag en Tilburg, en Nicis (thans Platform 31). Samen met de Universiteit van Amsterdam hebben zij het onderzoek, dat ten grondslag ligt aan deze publicatie, gefinancierd. Maar de vertegenwoordigers van de consortiumpartners (en het Kadaster) hebben als leden van de stuurgroep nog veel meer aan het onderzoek bijgedragen. Zij speelden begeleidingsrollen, maar werkten ook actief mee aan de dataverzameling, intervisie, interviews en reflectie op het onderzoek. De leden van de stuurgroep, die we veel dank verschuldigd zijn, zijn in alfabetische volgorde:

- Wim van Bogerijen (Dienst Stedelijke Ontwikkeling, gemeente Den Haag);
- Camiel van Esch (Wonen Breburg);
- Bregit Jansen (Haag Wonen);
- Eva Korteweg (De Alliantie);
- Albert Latijnhouwers (Programmamanager Wonen, gemeente Tilburg);
- Ramona van Marwijk (Kadaster);
- Jeroen Slot (Dienst Onderzoek en Statistiek, gemeente Amsterdam);
- Paul Tholenaars (Woonbedrijf Eindhoven);
- Miriam Tros (Stadgenoot);
- Frank Wassenberg (Platform31);
- Geert van Woerden (Haag Wonen).

Diverse collega's hebben ons advies gegeven waarvan we dankbaar hebben geprofiteerd. Met name Ronald van Kempen, Jeanet Kullberg, Alan Murie, Paul Cheshire, Fenne Pinkster en Sjoerd de Vos zijn we zeer erkentelijk. Geheelten van hoofdstuk 4 zijn gebaseerd op onderzoek dat in samenwerking met Marjolijn Das en Jan Latten (beiden CBS) is uitgevoerd. Paragraaf 3.5 is gebaseerd op onderzoek dat is uitgevoerd in samenwerking met Marien van Grondelle, destijds student assistent stadsgeografie. Uiteraard zijn wij ook de respondenten die geïnterviewd zijn voor de verschillende deelprojecten zeer erkentelijk voor hun bijdragen. Uitsluitend de auteurs zijn verantwoordelijk voor inhoud en tekst van deze publicatie.

Amsterdam, najaar 2014

Sako Musterd, Annalies Teernstra, Wouter van Gent en Thea Dukes

Preamble

De buurt als jas is tot stand gekomen op basis van een omvangrijk meerjarig onderzoeksproject. Daarin zijn diverse deelprojecten uitgevoerd die ten doel hadden meer wetenschappelijk inzicht te verschaffen in de relatie tussen dynamische huishoudens en hun woningen en woonmilieus.

Het uitgevoerde onderzoek heeft een aantal inzichten opgeleverd die aanleiding zullen geven voor verdere discussie. Wij hebben daarbij een ruimere kring voor ogen dan alleen de direct betrokken wetenschappers en begeleiders. Dit boek is daarom afgestemd op een bredere groep lezers.

Het onderzoek dat ten grondslag ligt aan dit boek wordt gekenmerkt door analyses met een enigszins technisch karakter. De resultaten daarvan zijn in tabellen opgenomen. Met het oog op de leesbaarheid en toegankelijkheid van de tekst voor een breder publiek hebben we ervoor gekozen wel naar deze tabellen te verwijzen maar ze op te nemen in een bijlage. De inhoud van de tabellen is in de tekst verwerkt. De lezer kan kennisnemen van de verkregen inzichten zonder de tabellen te raadplegen, maar degenen die zich in de details willen verdiepen, kunnen deze vinden in de bijlage. Uiteraard zijn wel alle verwijzingen naar de literatuur opgenomen en ook zijn alle figuren in de tekst geïntegreerd.

1 Veranderende huishoudens en ‘functies’ van woonmilieus

1.1 Opmaat

Het Nederlandse stedelijke herstructurerings- en stadsvernieuwingsdiscours van de laatste decennia wordt gekenmerkt door een zekere continuïteit. Hoewel er door verschillende kabinetten verschillende accenten zijn gelegd, en soms meer aandacht uitging naar de fysieke of economische, soms meer naar de sociale dimensie, overheerste een gemeenschappelijke oriëntatie. Al jarenlang staat ‘de buurt’ of ‘de wijk’ centraal.¹ De aandacht werd vooral gericht op het tegengaan van achterstand in een aantal daartoe geselecteerde buurten; het ging vooral om ‘geïntegreerd gebiedsgericht beleid’ in ‘aandachtsbuurten’. Bedoeling was dat er tegelijkertijd gewerkt zou worden aan sociale, fysieke, economische en veiligheidsvraagstukken. Er werd in beleidsnota’s gesproken over steun voor achterblijvende buurten, aandacht voor probleemcumulatie, bestrijden van tweedeling, meer aandacht voor sociale cohesie, en het bevorderen van stabiele buurten. Meer recent is de continuïteit echter enigszins verbroken. Waar aanvankelijk een reproductie van de buurt (‘bouwen voor de buurt’) centraal stond, is het laatste decennium meer gekenmerkt door een streven naar leefbare buurten en naar gemengde buurten, zowel in etnisch-culturele zin als sociaal-economisch. Dat reflecteert een verschuivend diversiteits- en integratiediscours (zie Musterd en Ostendorf 2008; Dukes en Musterd 2012). Het gaat echter wel nog steeds vooral over een selectie van buurten.

Rond 2010 raakte het beleid in een impasse en vanaf die tijd zijn veranderingen sterk bepaald door de economische en financiële crisis, een stagnerende woningmarkt met weinig doorstroming, problemen voor starters op de woningmarkt en nieuwe posities voor woningcorporaties. Toch is het niet te verwachten dat de aandacht voor geïntegreerd gebiedsgericht beleid helemaal verdwijnt, of dat de aandacht voor integratie wegebt. De angst voor segregatie (ruimtelijke tweedeling) is niet verdwenen en het streven

¹ In deze studie worden de begrippen buurt en wijk vaak door elkaar heen gebruikt en als (vrijwel) synoniem aan elkaar gehanteerd. Strikt genomen wordt met het begrip buurt een wat kleinere ruimtelijke eenheid bedoeld dan wanneer het begrip wijk wordt gebruikt. Voor veel debatten over ingrijpen op bepaalde plekken binnen de stad is dit onderscheid echter minder dwingend.

naar 'evenwichtige' woonmilieus, sociale cohesie in de buurt, participatie en het sociaal en naar land van herkomst mengen van buurten is geen gepasseerd station. Het is dan ook zinvol om nader stil te staan bij het beleid van de afgelopen kwart eeuw. Het heeft onmiskenbaar tot het positieve effect geleid dat er een bredere maatschappelijke discussie is ontstaan over wonen en wijken. Bovendien zijn er, vooral de laatste jaren, veel partijen op de woningmarkt door het beleid gemobiliseerd om veranderingen in wijken en buurten gestalte te geven. Dat heeft vruchten afgeworpen, vooral in de wijken en buurten waarop men zich richtte en waar significante veranderingen in de fysieke en sociale structuur zijn aangebracht. Maar er zijn bij de hoofdlijnen van het beleid, vooral het door de nationale overheid geformuleerde beleid, ook kritische kanttekeningen geplaatst en vragen opgeworpen. Een aantal van die vragen heeft aanleiding gegeven tot het onderzoek waarvan de belangrijkste resultaten in dit boek zijn neergelegd.

Aan het relatief recente beleid, gericht op stedelijke herstructurering en wijk en buurtvernieuwing, ligt een bepaalde visie ten grondslag ten aanzien van de aard van de problemen waar steden mee te maken hebben, ten aanzien van de achtergronden van de problemen en ten aanzien van de oplossingen hiervoor. Wat betreft de probleembeschrijving gaat het vooral om het wegwerken van achterstand en om het reduceren van problemen met de leefbaarheid. Daarbij wordt verondersteld dat 'de wijk of buurt', althans de bevolkingssamenstelling van de wijk of buurt, een van de oorzaken is van de problemen en dat 'de wijk of buurt' dus moet worden aangepakt. Er kunnen hier vraagtekens bij worden gezet, maar ook bij de keuze van de wijken of buurten, het beperkte aantal en de gebruikte indicatoren, en bij de analyse van de oorzaken van de problemen en de gekozen oplossingsrichtingen. Van Gent en collega's (2007a, 2007b) hebben bijvoorbeeld de vraag gesteld waarom bij de selectie van de wijken het aandeel corporatiewoningen in een wijk gebruikt is als indicatie van een slechte woningvoorraad. Nog niet zo lang geleden heeft onderzoek (Van der Schaar 2006) aangetoond dat er over het algemeen niets mis is met de kwaliteit van de corporatiewoningen. Er wordt daarnaast vaak verondersteld dat problemen *in* wijken ook problemen *van* wijken zijn, wat aanleiding is om te kiezen voor een wijkaanpak. Voor de aanpak van leefbaarheidsproblemen is dat misschien een juiste strategie. Echter, diverse analyses hebben uitgewezen dat veel vraagstukken in wijken of buurten hun oorzaak juist elders hebben. Dat geldt in het bijzonder voor allerlei problemen op het gebied van achterstand in sociaal-economische zin (Atkinson e.a. 2008). Een belangrijke achtergrond daarvan wordt doorgaans gezocht in de sfeer van het onderwijs of de toegang tot de regionale arbeidsmarkt. Tenzij er sprake is van een scherpe ruimtelijke tweedeling

in termen van achterstand, is een wijk of buurtgerichte aanpak wellicht voorbarig. Er is ook aangetoond dat achterstand in Nederland in ruimtelijke zin vrij sterk verspreid is. In de veertig wijken/buurtten waar het beleid zich in de afgelopen jaren op richtte, woont maar acht procent van de huishoudens met achterstand; de rest woont ergens anders (Van Gent e.a. 2007a). Van een strikte tweedeling is geen sprake. Het is dan ook de vraag of een wijk/buurtaanpak wel de juiste strategie is. Een uitzondering is denkbaar voor een paar wijken in Nederland die te maken hebben met een zo grote opeenhoping van mensen met achterstand, dat daarvan op zichzelf extra negatieve ontwikkelingen uitgaan. Maar als de wijk niet de oorzaak van het probleem is, zal een wijkaanpak niet leiden tot vermindering, maar eerder tot verplaatsing van de problemen (zie Slob e.a. 2008).

Veel beleid gaat uit van aannames die kritisch benaderd moeten worden. Naast de aannames over een tweedeling in de samenleving en de aanname dat de wijk, sociaal of fysiek, als oorzaak is aan te wijzen, zijn er ook aannames met betrekking tot het effect van het sociaal mengen van de bevolking in de wijken en aannames over het ontstaan van extra negatieve effecten door een opeenstapeling van problemen, waarvan wordt verondersteld dat deze met elkaar samenhangen. Een visie gestoeld op deze aannames begon zich al te ontwikkelen bij het verschijnen van de nota 'De gedifferentieerde stad' (1996), een gezamenlijke rapportage van het Rijk en de vier grootste steden in Nederland. In die tijd raakte het politieke klimaat in deze vier steden sterk op menging gericht. Toenmalig wethouder van Den Haag Adri Duivesteijn gaf aan dat zogeheten 'inkomenswijken' (sociaal homogene wijken) moesten worden voorkomen ten koste van alles (Duivesteijn 1996). Ze zouden de integratie hinderen en gettovorming stimuleren. Dat mengingsstreven heeft zich in de jaren erna verder ontwikkeld. Een op de achtergrond spelend denkbild is dat de probleemwijken naar een soort gemiddelde moeten dan wel kunnen worden getild. In de recente rapportage Outcomemonitor Wijkeraanpak wordt opgemerkt dat deze 'is opgezet om inzicht te bieden in de *outcome* van het beleid, ofwel het effect of de impact ervan op de situatie in de wijken. De rapportage biedt inzicht in de stand van zaken in de aandachtswijken. Ze signaleert of de achterstand op het stedelijk gemiddelde toe- of afneemt' (CBS 2012, p. 16). De sociaal gemengde, evenwichtige, of gemiddelde wijk lijkt hier het ideaalbeeld te zijn. Dit streven staat echter op gespannen voet met andere opvattingen in de samenleving. Het gaat daarbij niet alleen om de spanning met allerlei liberale beginselen die door een deel van de politiek worden uitgedragen, en waarbij 'verschil' niet als iets negatiefs wordt beschouwd; het gaat ook om spanning met allerlei sociaal-democratische beginselen. Immers, sociale

voortgang (verheffing) is ook vanuit die beginselen een na te streven doel. Maar ook dat streven impliceert dat niet iedereen altijd dezelfde sociaal-economische positie heeft; anders valt er niets 'te verheffen'. Die verschillende posities van huishoudens worden in ons type samenleving ook weerspiegeld in termen van woning en woonmilieuconsumptie. Naarmate men meer middelen heeft, zal men meer in staat zijn om de bij het huishouden passende woonwensen te realiseren; het overgrote deel van de samenleving beschouwt dat als 'acceptabel' gedrag. Daarbij spelen niet alleen de economische middelen een rol, maar ook het sociale en culturele kapitaal en de demografische en leefstijlsituatie van het huishouden. Al deze kenmerken van huishoudens kunnen aanleiding zijn om een specifieke woning en een specifiek woonmilieu na te streven. Voor een goed begrip merken we hier op dat veel woningcorporaties, ontwikkelaars en gemeenten zeker gevoelig zijn voor zulke zienswijzen. Dat zien we terug in de ontwikkeling van buurten en wijken die een duidelijke eigen signatuur hebben en zich daarmee inderdaad onderscheiden van andere woonmilieus.

De gedachte dat een variatie aan huishoudens ook vraagt om een variatie aan woningen en woonmilieus lijkt echter op problemen te stuiten als het gaat om buurten met achterstand. Daar zien we vaak een automatische reflex om de achterstand weg te werken op het buurtniveau – terwijl op het niveau van de gehele samenleving de ongelijkheid die dikwijls ten grondslag ligt aan de achterstand lijkt te worden geaccepteerd. Als vervolgens beleid wordt ontwikkeld om minder achterstand in de buurt te bewerkstelligen door de woningvoorraad te veranderen, ligt het gevaar van verplaatsing van achterstand op de loer. Aan de andere kant, als de inzet in specifiek gekozen buurten is om aan de individuele achterstand te werken, dan is het de vraag waarom individuen met vergelijkbare maatschappelijke achterstand (armoede, werkloosheid, hoge schooluitval) in andere buurten niet ook dergelijke aandacht krijgen.

1.2 Probleem en doelen

Daarmee komen wij tot de vraag- en doelstelling die centraal staat in dit boek. In algemene zin gaat het om de vraag in hoeverre de wens om wijken en buurten met achterstand en leefbaarheidsproblemen dichterbij 'de gemiddelde wijk' te brengen oplossingen biedt voor de gesignaleerde problemen; en hoe die wens zich verhoudt tot de wens om voor uiteenlopende huishoudens woonmilieus te ontwikkelen die bij hen passen, ook als men een sociaal-economisch niet zo sterke positie heeft. Evenwichtige wijken en gemengde

wijken staan mogelijk op gespannen voet met wijken met een sterke eigen identiteit of met de gedifferentieerde vraag die er is. Misschien zouden sommige woonmilieus best kunnen bestaan uit goedkope woningen, van mindere kwaliteit, maar ook met een lagere prijs; zij zouden ruimte kunnen geven aan huishoudens met een inkomen dat past bij die lagere prijs (zoals starters of alleenstaande ouderen met een smalle beurs). Andere milieus zouden vooral kunnen bestaan uit duurdere woningen, van hogere kwaliteit, maar ook met een hogere prijs; dit geeft ruimte aan huishoudens met een inkomen dat daarbij past. De vraag is gerechtvaardigd of niet in beide gevallen de typering 'gezonde of goede wijk' van toepassing zou kunnen zijn, als er voldoende huishoudens in de stedelijke regio zijn die er vraag naar uitoefenen.

We stellen ons kritisch op wat betreft de vertrekpunten in het beleid dat de afgelopen decennia de toon heeft gezet. Terwijl we enkele van de achterliggende aannames proberen te toetsen, beogen we meer inzicht te geven in de soorten wijken en woonmilieus die – eventueel tijdelijk – gewenst zijn vanuit het perspectief van dynamische huishoudens. Het is van belang te redeneren vanuit het idee dat er een brede variatie aan huishoudens is die bij hun situatie passende milieus zoeken, en tevens te redeneren vanuit het besef dat er voor verschillende levensfasen verschillende woningen en woonmilieus gewenst zijn. Anders geformuleerd: wat is de functie van de buurt voor een huishouden in een bepaalde fase van het bestaan van dat huishouden? Een tweede doelstelling is om meer inzicht te verwerven in de diverse soorten dynamiek die zich hierbij – in samenhang – voordoen. Niet alleen veranderen binnen een leven huishoudens van samenstelling (klein, groot, jong, oud, met en zonder partner, met en zonder kinderen), van sociaal-economische positie (qua inkomen, opleiding, arbeidsmarktparticipatie) of van levensstijl (mobiel, niet mobiel, uithuizig of niet). Huishoudens veranderen ook intergenerationeel; het kleine huishouden van nu kan andere eisen stellen aan het wonen dan het kleine huishouden van toen. Daarnaast veranderen woonmilieus en wijken. Ze verouderen, krijgen andere fysieke, sociale en functionele kenmerken door allerlei ingrepen en vernieuwingen, ook buiten de wijken zelf, en door allerlei bevolkingsprocessen. Sommige krijgen een sterkere positie, andere worden zwakker, en weer andere blijven min of meer gelijk. Dat heeft te maken met de context waarin ze functioneren. De institutionele en regionale contexten hebben een 'eigen' invloed op de ontwikkeling van wijken. Zo is het gemakkelijker om sociale of fysieke upgradering op gang te brengen in wijken die zich in een gespannen woningmarkt of arbeidsmarktcontext bevinden dan in wijken die in een niet erg gevraagde omgeving liggen; daar is het risico van sociale achteruitgang en krimp groter.

Welke vormen van dynamiek zich voordoen en hoe de verschillende soorten dynamiek van huishoudens gekoppeld kunnen worden aan de diverse soorten dynamiek van woningen en woonmilieus, is echter niet één, twee, drie duidelijk. Zelfs is er nog geen goed antwoord op de vraag wie de sociale vooruitgang of achteruitgang, de sociale up- en downgrading, feitelijk veroorzaken. Daarnaast is niet bekend of fysieke verandering voorafgaat aan sociale verandering of dat sociale vooruitgang juist de aanleiding is om daarna fysieke veranderingen door te voeren. Ook is het de vraag in welke mate de instromers, of de uitstromers, of juist degenen die er ter plekke een opwaartse of neerwaartse ontwikkeling doormaken, verantwoordelijk zijn voor de buurtdynamiek.

Het voorgaande geeft aanleiding tot het formuleren van de volgende overkoepelende vraag, die we in dit boek centraal willen stellen:

Welke relaties bestaan er tussen veranderende posities van huishoudens en veranderende typen en posities van woonmilieus en hoe verhoudt het inzicht in deze relaties zich tot de actuele visies op, en praktijken van, stedelijke vernieuwing via wijkgerichte aanpak?

Deze vraag is opgedeeld in de vier hieronder geformuleerde meer concrete deelvragen. Elk van deze deelvragen is in een apart deelonderzoek aan de orde gesteld en samen vormen zij de basis voor de hoofdstukken van dit boek.

1 De dynamiek van buurten en wijken: upgrading en downgrading

In het politieke en publieke debat bestaan veel meningen over de positie en ontwikkeling van wijken en buurten in de stad. De boventoon in die meningen is dat het vooral stadsbuurten zijn die negatieve ontwikkelingen meemaken in termen van concentraties van achterstand en op het gebied van leefbaarheid. Het gaat hierbij om oude en nieuwe buurten. Dat er ook oude buurten in de discussie zijn betrokken is eigenlijk opmerkelijk, omdat de stadsgeografie ons leert dat er vanaf het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw al sterke signalen zijn van een herwaardering van het stedelijk wonen in oude buurten. Die herwaardering gaat gepaard met fysieke verbetering en sociale vooruitgang, ofwel upgrading. Die ontwikkeling had sociale, economische en demografische achtergronden die zich veel breder manifesteerden dan alleen in onze grote steden. De toenmalige internationale literatuur over *gentrification* – sociale upgrading die zich uit in een duidelijke toename van middenklasse- en welgestelde huishoudens – illustreert hoe algemeen de omslag was (Smith 1979; Laska en Spain 1980;

Hamnett 1984; Smith en Williams 1986). Ook in Nederland is vanaf het begin van de jaren tachtig een stroom studies op gang gekomen, waarmee de nieuwe positie van oude binnenstadsgebieden en aangrenzende negentiende-eeuwse wijken in beeld werd gebracht (Cortie en Van de Ven 1981; Cortie e.a. 1982; Van Kempen en Van Weesep 1988; Van Kempen e.a. 1991; Van Weesep en Musterd 1991; Musterd 1991; Ebels en Ostendorf 1991; Knol e.a. 1998). Mede als gevolg van die stedelijke herwaardering en de opkomst van nieuwe stedelingen hebben allerlei 'stedelijke' vraagstukken zich intussen verplaatst naar meer recent gebouwde wijken. Soms zijn ze zelfs naar suburbane gebieden en groeikernen verplaatst. In enkele gevallen blijven de problemen verbonden met oude stedelijke woonmilieus.

Een interessante vraag is nu, hoe de ruim dertig jaar geleden ingezette processen zich verder ontwikkeld hebben. Gaat de gentrification van de binnensteden en negentiende-eeuwse wijken nog altijd door? Welke processen dragen die ontwikkeling? In hoeverre heeft de specifieke functie die gentrificationbuurten hebben voor sociale stijgers hiermee van doen? Hebben ook de steden die ingebed zijn in een zwakkere regionale economie thans met upgrading te maken? Of zijn de grenzen van de vernieuwing bereikt, bijvoorbeeld doordat het aantal kleine huishoudens aan het eind van de groeicurve is gekomen en niet sterk meer toeneemt? Is er sprake van een duidelijk dominant type opwaardering, zoals Neil Smith suggereerde, waarbij sprake zou zijn van 'revanchism' van de middenklasse, die als het ware de stad weer 'herovert' op zwakkere sociaal-economische categorieën (Smith 1996), of is er juist sprake van veel verschillende vormen van dynamiek, waarvan zowel kansarmen als *marginal gentrifiers* (gentrifiers met een relatief bescheiden inkomen) profiteren, die misschien zelfs het upgradingproces schragen?

Speciaal voor de Nederlandse situatie is de vraag van belang in hoeverre de woningcorporaties en overheden een rol spelen bij het opwaarderen van wijken en welke sociale effecten daarmee gepaard gaan. We kunnen hier niet op al deze vragen een antwoord geven; ook kunnen we niet aan alle sociale dynamiek aandacht schenken. Bovendien gaat het ons niet specifiek om het vraagstuk van de zogeheten waterbedeffecten, daar is recent al veel studie naar verricht (zie bijv. Kleinhans 2003; Musterd en Ostendorf 2005; Kleinhans en Van der Laan Bouma-Doff 2008; Slob e.a. 2008, Posthumus 2013).

We veronderstellen dat er diverse vormen van upgrading en downgrading zijn, die niet het gevolg zijn van één type wetmatige processen maar van verschillende scenario's van stedelijke vernieuwing, en die afhankelijk zijn van verschillende vormen van ingrijpen door diverse actoren en binnen

uiteenlopende contexten. Dit brengt ons tot de volgende selectie van specifieke vragen die we zullen proberen te beantwoorden:

- Welke vormen van sociale en fysieke upgrading en downgrading van woonmilieus doen zich thans voor en welke verklaringen kunnen worden aangedragen voor de verschillende ontwikkelingsprocessen van de woonmilieus?
- Wat is de relatie tussen verhuismobiliteit en sociale upgrading en downgrading van buurten? In hoeverre zijn processen van instroom, uitstroom en niet-verhuizen van huishoudens gerelateerd aan upgrading en downgrading van buurten?
- Welke rol hebben verschillende partijen in de upgrading en downgrading van buurten gespeeld? In het bijzonder, welke rol hebben lokale overheden en woningcorporaties gespeeld en tot welke verschillende resultaten heeft dat geleid in uiteenlopende situaties?

De sociale verandering wordt voornamelijk (beperkt) gemeten aan de hand van inkomensdynamiek.

2 *Welke functie heeft de buurt of wijk in de stedelijke regio?*

Een studie naar upgrading en downgrading van buurten en wijken richt zich op de buurt als eenheid. Van die eenheden wordt vastgesteld wat voor dynamiek ze kennen, of ze vooruitgaan of achteruitgaan. Deze insteek sluit aan bij de manier waarop doorgaans naar de ontwikkeling van de door het beleid aangewezen wijken wordt gekeken en waarbij geprobeerd wordt om zwakke wijken meer 'in evenwicht' te brengen. Maar zoals in de introductie al is betoogd, kan men ook kiezen voor een perspectief waarbij individuen en huishoudens centraal staan (bij de verklaring van up- en downgrading komt dat overigens al enigszins aan de orde). In de praktijk vindt in een context waarin individuen en huishoudens enige keuze hebben om hun leven zelf vorm te geven altijd 'uitsortering' plaats op grond van sociaal-economische positie en op grond van andere demografische en leefstijlkenmerken, en het economische, sociale en culturele kapitaal dat zij bezitten (zie bijv. Gans 1968; Zukin 1998; Van Kempen en Özüekren 1998). Daarbij bedenke men zich dat demografische posities, leefstijlen, sociaal-economische, culturele en sociale posities kunnen veranderen en in de praktijk dikwijls ook inderdaad veranderen in de tijd. Als deze denklijn wordt gevolgd is de logische consequentie dat er een flinke variatie aan woon- en leefmilieus dient te bestaan, die min of meer overeenkomt met de behoeften en wensen van de bevolking, passend bij hun kenmerken en mogelijkheden in een bepaalde fase van hun leven (zie bijv. Green 1995).

Dit sluit aan bij studies over de levensloop van individuen en huishoudens (Mulder 1993). De bijpassende redenering gaat uit van de gedachte dat buurten en wijken een functie hebben voor huishoudens die zich in een bepaalde positie en ontwikkeling in hun bestaan bevinden. Als ze overgaan naar een andere positie, dan zoeken ze dikwijls een andere wijk die past bij hun nieuwe situatie (zie ook Musterd en Van Kempen 2007; Robson e.a. 2008). Voor een goed begrip, die wijken zijn niet noodzakelijk allemaal geheel van elkaar verschillend: allerlei mengsituaties zijn denkbaar en ook zullen veel huishoudens die op bepaalde kenmerken in een andere situatie terechtkomen niet altijd direct geneigd zijn om de wijk de rug toe te keren, omdat wat andere kenmerken betreft tegengestelde krachten kunnen werken. Zo zou men op grond van verandering in termen van economisch kapitaal (inkomen) wellicht op zoek willen naar een ander woonmilieu, maar op basis van het lokale sociale kapitaal (het sociale netwerk in de buurt) wellicht in de wijk willen blijven. Om die sociale verbanden niet te verbreken moet er dus ruimte zijn voor wooncarrières in de eigen wijk. Als de verschillen tussen huishoudens in een woonmilieu te groot worden, in demografische zin, qua leefstijl en wat betreft het economische, sociale en culturele kapitaal, dan zal – zo stellen wij – de behoefte om te verhuizen naar een ander woonmilieu dat past bij de nieuwe huishoudenssituatie (we noemen dat ook wel huishoudenpositie) groter worden.

Het is vooralsnog een open vraag op welk ruimtelijk schaalniveau de verschillende woonmilieus moeten worden beschouwd, al zijn er wel aanwijzingen dat de directe omgeving van het huishouden de grootste betekenis voor hen heeft en dat vooral die omgeving – voor degenen die keuzeruimte hebben – moet bieden wat men nastreeft.

Er wordt van uitgegaan dat buurten, wijken en woonmilieus een bepaalde functie hebben voor huishoudens in een bepaalde fase van hun leven. Het gaat er dan om te bezien of er voldoende verschillende woningen en woonmilieus zijn om de vraag van huishoudens in verschillende fasen van hun leven te matchen. In het ideale, maar door de dynamiek nooit geheel bereikbare, geval zou het aanbod van woningen en woonmilieus volledig gereflecteerd worden in de vraag van huishoudens. Aan de aanbodkant zou hierop gestuurd kunnen worden. In de Nederlandse cultuur zal men zowel aan de vraagkant als aan de aanbodkant grenzen willen stellen aan welke onderkant acceptabel is. Aan de huishoudenkant wordt op een goed moment ingegrepen met sociale maatregelen om een bepaald sociaal-economisch niveau te waarborgen. Aan de woning en woonmilieukant zou men soortgelijke ondergrenzen kunnen bepalen. Voor sommige kenmerken van de woonmilieus kan men voor alle wijken gelijke standaards nastreven,

bijvoorbeeld voor wat betreft het niveau van veiligheid en het minimale niveau van het schoon en heel houden van de openbare ruimte. Voor andere kenmerken van woonmilieus is het wellicht beter om meer te denken in termen van variatie. Factoren als 'bewoonbaarheid' en 'leefbaarheid' zouden de ondergrens aan de aanbodkant kunnen bepalen, samen met het gegeven of er nog vraag is naar de woningen en woonmilieus. Maar boven die ondergrens is – net als aan de huishoudenkant – een brede variatie mogelijk en wellicht wenselijk.

Het is vanuit het hier geschetste perspectief interessant om scherp te definiëren wanneer wijken van diverse pluimage 'goed functioneren'. Wat is een 'gezonde wijk'? Kunnen we 'goed functioneren' zo definiëren dat met die begrippen wijken van verschillende soort de maat kan worden genomen? Of preciezer, welke wijken met een zwakke sociaal-economische positie kunnen toch als 'goed functionerend' worden aangewezen en welke niet? Welke factoren verklaren het goed of slecht functioneren van een wijk voor de bewoners voor wie de wijk een functie heeft?

Het gaat er dus om antwoorden te krijgen op de volgende vragen:

- Welke huishoudens kunnen we onderscheiden op grond van demografische, leefstijl- en sociaal-economische kenmerken en/of op grond van hun positie in hun huishouden- en arbeidscarrières?
- Welke woningen en woonmilieus zijn aan die verschillende typen huishoudens, in verschillende posities, verbonden, en welke woon- en woonmilieucarrières zijn verbonden aan de typen huishoudens en posities in huishouden- en arbeidscarrières? Waar zijn uiteenlopende huishoudens op georiënteerd? Welke woonmilieus fungeren als springplank en voor wie, in welke positie in hun carrière; welke fungeren als 'opwerkingsplek', welke als tussenstation; zijn er woonmilieus waarin men vooral *trapped* huishoudens vindt; zijn er ook die men als aangenaam eindstation beschouwt?
- Hoe belangrijk zijn allerlei overgangen (transities) binnen het huishouden voor de oriëntatie op nieuwe woningen en woonmilieus?
- Welke gevolgen heeft het verband tussen huishoudens en woonmilieus voor de vernieuwing van wijken?²

2 Men zal zich hierbij steeds moeten afvragen of de focus op de vernieuwing van wijken moet liggen, of op het ondersteunen van huishoudens. Zo zijn er wijken waar relatief veel *trapped* huishoudens te vinden zijn (huishoudens die er niet meer zelf uit weg kunnen komen, zonder keuzeruimte). Als men voor hen sociale stijging ambieert, is wellicht een oriëntatie op huishoudens effectiever dan een oriëntatie op de wijk.

3 *In hoeverre is er sprake van buurteffecten?*

Als we spreken over de functie van de buurt dan gaat het niet alleen om een positieve functie; er valt ook een relevante 'keerzijde' aan de buurt te ontdekken. Velen veronderstellen dat de buurt ook een negatieve functie kan vervullen, in die zin dat er van een bepaalde sociale of culturele (en fysieke) samenstelling ook een negatief effect uit kan gaan. Het gaat hier in het bijzonder om de gedachte dat een cumulatie van individuele problemen zou kunnen leiden tot het ontstaan van extra problemen voor individuen die op die wijken zijn aangewezen. Het gehele effect zou meer zijn dan het opgetelde effect van elk van de problemen. Dit is een belangrijk punt, want in feite is het een van de belangrijke legitimaties om op wijkniveau te interveniëren. Immers, als het totaal van de problemen slechts gelijk is aan de som van de individuele problemen, dan is een aanpak per probleem (sectoraal dus) meer aangewezen dan een wijkaanpak, ongeacht de vraag waar het probleem zich voordoet.

Een voorbeeld ter toelichting: er zijn drie wijken, elk met een beroepsbevolking van honderd; in wijk 1 zijn tien werklozen en één crimineel te vinden; in wijk 2 vinden we twintig werklozen en één crimineel; in wijk 3 vinden we twintig werklozen en tien criminelen. De vraag is nu of een wijkaanpak aangewezen is om de sociale en veiligheidsproblematiek op te lossen en – bij schaarste van middelen – welke wijk we dan moeten kiezen. In Nederland en elders in West-Europa wordt inderdaad gekozen voor een wijkaanpak en wordt wijk 3 uitgekozen om daar de problemen op te lossen. Maar als de problemen niet op elkaar inwerken, en dus geen extra problemen veroorzaken bovenop de som van de individuele problemen, is er geen reden om de werkloze in wijk 1 niet een zelfde kans op een baan in het vooruitzicht te stellen als een werkloze in wijk 3 of een werkloze op willekeurig welke andere plek. Het feit dat er meer werklozen en criminelen in wijk 3 te vinden zijn, is op zichzelf geen argument om een wijkaanpak te kiezen. Pas als de werkloosheid en criminaliteit in de wijk op elkaar inwerken of additionele problemen veroorzaken, is er reden voor een wijkaanpak. Maar een dergelijk extra negatief effect hoeft niet alleen met probleemcumulatie samen te hangen (in dit voorbeeld veel werkloosheid en criminaliteit, zoals in wijk 3), maar zou al door het niveau van één variabele kunnen worden veroorzaakt (hier bijvoorbeeld het aandeel werklozen in de wijk, dus ook in wijk 2); stel dat die negatieve extra effecten zich ontwikkelen, dan zou wijk 2 ook de nodige extra aandacht moeten krijgen.

Het hier geschetste vraagstuk staat in de literatuur bekend als het 'buurteffect'-vraagstuk. Er wordt inmiddels ook in Europa veel gedetailleerd buurteffectonderzoek uitgevoerd, gebaseerd op informatierijke

gegevens, waarbij de ontwikkeling van individuen door de tijd gevolgd kan worden, maar het beeld wat daaruit tevoorschijn komt, geeft vooralsnog slechts beperkt houvast voor de Nederlandse situatie (zie bijv. Musterd en Andersson 2006; Andersson e.a. 2007; Galster e.a. 2008; Gijsberts e.a. 2010; Andersson en Musterd 2010; Doff 2010; Galster e.a. 2010; Van Ham en Manley 2010; Musterd e.a. 2012; Van Ham e.a. 2012). Dat heeft overigens ook te maken met het feit dat er maar in enkele gevallen adequate datasets beschikbaar zijn om na te gaan of er werkelijk sprake is van buurteffecten. Er zijn grote longitudinale datasets voor nodig, waarin veel potentiële effecten op de resultaatvariabele (bijvoorbeeld op sociale kansen van individuen) constant moeten kunnen worden gehouden, om zo het 'zuivere' effect van de buurtkenmerken te kunnen vaststellen. Het meest hoogwaardige onderzoek is nu vooral gebaseerd op Zweedse data; daarnaast zijn er enkele studies uit het Verenigd Koninkrijk en komt dit onderzoek nu ook in Nederland op gang, waarbij gebruikgemaakt kan worden van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Daarmee kunnen steeds beter passende longitudinale studies uitgevoerd worden waarmee theorieën over de negatieve invloed van 'verkeerde' socialisering, stigmatisering, slechte rolmodellen en inadequate sociale netwerken kunnen worden getoetst op het vooruitgaan of achteruitgaan van individuen. Een goed inzicht in deze thematiek biedt houvast voor selectieve interventie in specifieke buurten en wijken om de extra effecten zoals geschetst tegen te gaan. Buurteffectstudies kunnen zich op diverse resultaatvariabelen richten. Hier hebben wij de aandacht gericht op sociale mobiliteit, met de volgende vraag:

- Wat is het zelfstandige effect van verschillende niveaus van cumulatie van achterstand op sociale vooruitgang van individuen die met die problemen geconfronteerd worden onder constanthouding van andere, voornamelijk individuele, invloeden op sociale mobiliteit?

In reactie op het bestaan van – eventueel kleine – buurteffecten wordt dikwijls beleid ontwikkeld dat een zekere menging van bevolkingsgroepen stimuleert; daarbij is het streven erop gericht om relatief heterogene woonmilieus te creëren, vooral in sociale zin. In dat streven lijkt een zekere logica te zitten, maar het kent ook problemen in een context zoals de Nederlandse, waarbinnen in essentie verschillen tussen individuen en huishoudens niet afgewezen worden. Die verschillen vertalen zich in verschillen in consumptie, dus ook in woonconsumptie. Men kan zich voorstellen dat veel woonconsumenten, vooral degenen die het zich sociaal-economisch kunnen permitteren, een zekere homogeniteit nastreven. Dat

leidt tot de ontwikkeling van relatief homogene sociale woonmilieus. Een dergelijke ontwikkeling komt niet tot stand in eenrichtingsverkeer. Het gaat om een dynamische en wederkerige relatie tussen sociale kenmerken van het individu of huishouden en sociale kenmerken van de omgeving. Het individuele ruimtelijke gedrag richt zich in zekere mate op sociale homogeniteit in het woonmilieu en sociale homogeniteit trekt degenen aan die daarvan de voordelen zien (en laat andere sociaal homogene milieus over voor degenen die minder keuze hebben). Wel kunnen verschillende soorten kapitaal die men bezit aanleiding geven tot verschillende homogeniteit die men nastreeft. Per saldo zal zich daarom altijd enige sociale heterogeniteit ontwikkelen.

Er is opvallend weinig specifieke kennis over de mate waarin individuele huishoudens ruimtelijk gedrag vertonen dat uitgelegd kan worden als een streven om de eigen sociale positie beter te 'matchen' met de sociale compositie van het woonmilieu (sociaal, demografisch of cultureel). Omdat deze dynamiek waarschijnlijk contrasteert met het mengingsideaal, lijkt het ons van belang ook nader in te gaan op de volgende vraag:

- In welke mate wordt het verhuisgedrag van individuen (en hun huishoudens) gestuurd door de 'afstand' tussen hun eigen sociale positie en de sociale positie van de buurt waaruit ze vertrekken en de buurt waar ze naartoe gaan?

4 *Visies op stedelijke herstructurering en verschillen naar actoren*

Aan de hedendaagse interventies in wijken ligt een bepaalde beleidsvisie op stedelijke herstructurering en wijkvernieuwing ten grondslag: dit betreft een visie op de aard en achtergronden van de problematiek en op de oplossingen daarvan. Deze beleidsvisie is gestoeld op een aantal aannames over de positie, de dynamiek en de ontwikkeling van stadswijken. Eerder werd al gewezen op de tweedeling in de samenleving en 'de buurt' of 'de wijk', als oorzaak van de problemen. Ook is er sprake van bepaalde normatieve en ideologische opvattingen in het beleid over wat 'goede', 'goed functionerende' of 'slechte' wijken zouden zijn: in het laatste decennium is de 'sociaal gemengde wijk' vaak als een soort ideaalbeeld gepresenteerd.

Dergelijke aannames, normatieve opvattingen of denkbeelden in beleid zijn echter niet vanzelfsprekend: los van het feit dat ze kunnen verschillen tussen actoren, kan het ook zo zijn dat ze feitelijk niet in overeenstemming blijken met de realiteit. Zo wijst Dukes (2007) op omstreden beelden in Europees stedelijk beleid, en tonen Visschers en De Bruijn (2008) voor stedelijke vernieuwing aan dat beelden van beleidsmakers en bewoners, beide belangrijke actoren, fors uiteenlopen.

Hoewel aannames, opvattingen en politieke denkbeelden van de belangrijkste actoren in sterke mate bepalend zijn voor de beleidsvisie en beleidskeuzes, zijn zij veelal impliciet en niet voor iedereen herkenbaar. Gelet op hun verstrekkende invloed is het echter van groot belang om ze boven tafel te krijgen; dit vergt een nauwkeurige en diepgaande analyse van de beleidsvisies. Die explicitering biedt politici en beleidsmedewerkers de gelegenheid zich daarvan rekenschap te geven bij de vormgeving van nieuw beleid.

Daarnaast is het interessant om te kijken of uiteenlopende actoren (corporaties, gemeenten, ontwikkelaars, etc.) de huidige beleidsvisie delen of er andere beleidsvisies op nahouden. Bij stedelijke herstructurering zijn verschillende doelstellingen belangrijk (sociaal, economisch, fysiek), spelen meerdere schaalniveaus een rol (regio, stad, stadsdeel, gebied, project) en is sprake van inzet van uiteenlopende actoren (Huffstadt e.a. 2007). Dit kan betekenen dat er eerder sprake is van uiteenlopende visies met een scala van aannames en denkbeelden, dan van een breed gedeelde, eenduidige beleidsvisie.

Tot slot is het interessant om de (huidige en eventuele alternatieve) beleidsvisies te confronteren met nieuwe inzichten die uit de antwoorden op de andere hier gestelde vragen naar voren komen; gelet op die inzichten zou de ene visie steekhoudender kunnen zijn dan de andere. Dat brengt ons tot de volgende vragen:

- Welke visie op stedelijke herstructurering en wijkvernieuwing ligt ten grondslag aan het stedelijk herstructureringsbeleid?
- Hoe verhouden de tot nu toe dominante en de (eventuele) alternatieve beleidsvisies zich tot elkaar, in termen van aannames, normatieve opvattingen en denkbeelden die daarin verdisconteerd zijn?
- Welke beleidsvisie sluit het meeste aan bij de actuele feitelijke ontwikkelingen?

1.3 Relevantie

Welke maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie verbinden wij aan de teksten van dit boek? Wat betreft het functioneren van lokale wijksamenlevingen gaan wij ervan uit dat zowel huishoudens als wijken voortdurend aan verandering onderhevig zijn en dat verschillende huishoudens behoefte hebben aan verschillende wijken. Sleutelwoorden zijn ‘dynamiek’, ‘verschil’ en ‘bewonersperspectief’. Deze begrippen contrasteren in enige mate met de aannames in veel van de tot nu toe centraal gestelde beleidsvisies.

Daarin zien we vaker een statische benadering en is er minder oog voor specifieke huishoudens en een perspectief dat uitgaat van de oriëntatie van de bewoners zelf. Er is en wordt, vooral bij wijken met achterstand, dikwijls toegewerkt naar 'evenwichtige' sociaal gemengde wijken; het wijkperspectief staat centraal. Het maatschappelijk debat is gediend met een evaluatie van deze aannames.

Vanuit wetenschappelijke optiek is de studie die ten grondslag ligt aan dit boek eveneens van belang omdat er tot voor kort nog maar weinig uitgebreid onderzoek is verricht naar de relaties tussen dynamische huishoudenposities (verandering van type huishouden) en de veranderende typen woonmilieus, waarbij diverse carriëreposities van huishoudens worden verbonden aan posities (niveaus) en veranderingsrichtingen van woonmilieus. Het onderzoek van Adriaan Hoogvliet (1992) en het VROM-raad-advies Stad en stijging (2006) vormen hier een uitzondering. In meer recente jaren is door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), vooral in relatie tot het 'krachtwijkenbeleid' wel meer aandacht gegeven aan dynamische huishoudens en veranderende buurten. Het SCP onderzocht onder andere de sociale mobiliteit in aandachtswijken (Wittebrood en Permentier 2011; Permentier e.a. 2013; zie ook hoofdstuk 2).

Een confrontatie van de thans bestaande visies op stedelijke herstructurering met de door ons verkregen inzichten kan aanleiding zijn tot nieuwe discussie, en eventueel aanleiding geven tot het bijstellen van de bestaande visie dan wel tot het ontwikkelen van nieuwe beleidsvisies.

1.4 Huishoudens in hun context

Het gaat in dit boek om de verschillende posities die huishoudens door de tijd heen kenmerken (sociaal-economisch, demografisch, cultureel) en om de oriëntaties op woningen en woonmilieus die aan de verschillende typen huishoudens zijn verbonden. Daarmee worden woningen en woonmilieus beschouwd als omgevingen die verschillend zijn en die, afhankelijk van hun kenmerken, al dan niet passen bij bepaalde huishoudens in een gegeven fase van hun bestaan. Het gaat dus om een relatie tussen dynamische huishoudens en woningen en woonmilieus. Ten eerste zien we de dynamiek op de woningmarkt als expressie van al dan niet vorderende integratie (in de betekenis van steeds vollediger participeren in de samenleving, op het gebied van arbeidsmarkt, sociale netwerken en cultureel). Daarbij vermoeden wij dat de relatie met de arbeidsmarkt van bijzonder belang is. Hoe sterker die relatie, des te ruimer de keuzes op de woningmarkt worden en hoe soepeler

de aanpassing van veranderende huishoudensituaties aan de woning- en woonmilieusituatie kan verlopen. De ontwikkeling van sociaal en cultureel kapitaal zal eveneens gereflecteerd worden in gedrag op de woningmarkt. Ten tweede is woningmarktgedrag van huishoudens ook gerelateerd aan relatieve niveaus van achterstand van huishoudens. Confrontatie van de eigen sociale positie met kenmerken van de woonomgeving zal aanleiding kunnen zijn voor specifiek woningmarktgedrag.

1.5 Aanpak

In dit boek worden bouwstenen geleverd voor het hier uiteengezette debat. Die bouwstenen zijn hoofdzakelijk gebaseerd op veldwerk en analyses die zijn uitgevoerd in drie verschillende regionale woningmarkten – twee binnen en één buiten de Randstad gelegen: Amsterdam, Den Haag en Tilburg. Aan de keuze voor deze woningmarkten liggen pragmatische en inhoudelijke argumenten ten grondslag. De pragmatische redenen zijn verbonden met de bereidheid van lokale organisaties, de gemeente en woningcorporaties om actief in het onderzoek te participeren. De inhoudelijke redenen betreffen de verschillen tussen de steden. Hun context is duidelijk verschillend, binnen en buiten de Randstad, maar ook de functies van de drie steden zijn verschillend. Amsterdam staat bekend als het centrum van het sterkste economische gebied in Nederland. Voor Den Haag zijn de regeringsfunctie en de positie als stad van het internationale recht opvallend. Tilburg is een vertegenwoordiger van de middelgrote steden in Nederland. Sommige vragen die we hebben gesteld, hebben een bredere reikwijdte en zijn beantwoord met gegevens die voor meer steden zijn verzameld; andere vragen konden juist beter beantwoord worden door in te zoomen op slechts één stad, of zelfs nog specifiek, op enkele buurten in een stad; voor weer andere vragen is wel gebruikgemaakt van de informatie van de drie genoemde woningmarkten, maar omdat zich weinig betekenisvolle verschillen aandienden in de antwoordpatronen zijn voor die gelegenheden de woningmarkten soms samengevoegd.

Kennisontwikkeling op het gebied van upgrading en downgrading kan naar ons inzicht het best plaatsvinden door verschillende databronnen te gebruiken, zoals registerdata, enquêtegegevens, interviewdata, en dergelijke. Zo zijn er allerlei gegevens gebruikt van het CBS, zoals data uit het SSB, maar ook gedetailleerde gegevens van het Kadaster. Daarnaast is veel informatie verkregen uit interviews (en intervisie) met sleutelpersonen en vertegenwoordigers van lokale overheden, woningcorporaties, bewoners en andere actoren.

Aan de exploratie van de 'functie van de buurt' liggen gegevens van respectievelijk SSB en een survey ten grondslag. De longitudinale gegevens zijn uitstekend geschikt om meer te kunnen zeggen over carrièrestappen.

De inzichten op het gebied van buurteffecten zijn opgebouwd in samenwerking met het CBS. Die samenwerking bood de kans om over langere tijd de invloed van de samenstelling van de buurt op (ruimtelijk) gedrag en sociale vooruitgang te bepalen; de buurteffecten op sociale mobiliteit zijn voor de drie centraal gestelde steden afzonderlijk onderzocht, terwijl de vraag naar het matchen van de individuele sociale positie en de sociale kenmerken van woonmilieus voor de vier grote steden samen is beantwoord.

De visies op stedelijke herstructurering van een aantal actoren, zoals corporaties (en daarbinnen weer diverse sleutelpersonen op verschillende afdelingen), gemeenten (idem), ontwikkelaars en andere instituties, zijn in kaart gebracht voor de drie centraal gestelde steden, en onderling vergeleken. Er is niet alleen bekeken hoe de actuele en eventueel alternatieve visies zich tot elkaar verhouden, maar ook hoe de visies zich verhouden tot de antwoorden op de andere gestelde vragen. Geschreven bronnen en interviews liggen aan de basis van de verworven inzichten.